

Abstract

Health and public health issues have always been of official concern. Usually, these issues are described as rather morally uncontroversial. The reason for that is simple. It is better for all – individuals as well as society as a whole – if the public are in “good shape”. Often, this is also the main reason behind suggestions regarding physical education in schools. Hardly anyone seems to think that this is a major problem, certainly not from a moral point of view. If something is wrong, it is never described as a problem regarding physical education as such. In my article, I suggest another view on this. I claim that there are internal problems with modern health ideology. I argue that the ideology focus on normalization rather than health, is something that lies within the liberal-conservative and paternalistic health discourse. Moreover, the health ideology (as we know it) and the health discourse imply values that can be described as fascist. By this I mean that the moral imperative in the health ideology express contempt of weakness, especially when it comes to issues such as so called obesity.

Key words: health, public health, ethics, paternalism, obesity, child obesity, Mill, Lupton, Svenskt Sportforum, Ofstad.

Kutte Jönsson, PhD in practical philosophy and senior lecturer in Sport Sciences, Malmö University.

Kutte.jonsson@mah.se

Fysisk fostran och föraktet för svaghet: En kritisk analys av hälsodiskursens moraliska imperativ

Kutte Jönsson

Alla fakta pekar på samma sak: Antalet svenskar, även barn, som är överviktiga eller feta, ökar. För tio år sedan var en av tio svenska sjuåringar överviktig, i dag är det var fjärde. (Klas Elm et al. 2007)

Så inleddes en artikel på *Dagens Nyheter* (DN) debattsida den 18 juli 2007. Efter att ha etablerat bilden av ett samhälle med alltför överviktiga barn, formulerade artikelförfattarna – som bestod av en lång rad idrottsstjärnor, forskare, läkare och lärare – ett konkret förslag: *Inför en timme idrott och hälsa om dagen i skolan!*

I förstone kan såväl verklighetsbeskrivningen som det konkreta förslaget verka okontroversiellt. I själva verket är det sedan många år tillbaka legio att hålla uppfattningen om att västvärlden är på väg att ”gå under” av fetma och att svaret är ökad fysisk aktivitet. Och den grupp som är mest sårbar är ”underklassen”. Diskursen med avseende på detta är med andra ord tydlig. Det betyder emellertid inte att det inte höjts kritiska röster mot diskursen.

Omedelbart i samband med publiceringen av DN Debatt-artikeln hävdade exempelvis hälsoforskaren Michael Sjöström att författarna gjorde sig skyldiga till att befästa en vanligt förekommande myt: myten om att det finns ett tydligt samband mellan skolidrott och minskad barnfetma. Det finns i själva verket inga vetenskapliga belägg för att det skulle finnas ett sådant samband, hävdade Sjöström. ”Skolidrotten svarar bara för 1 procent av barnens totala aktivitet per år”, sa han bland annat (*Dagens Nyheter* 18/7 2007).

Artikeln mötte också andra typer av reaktioner. Med minnen från den egna skoltiden beskrev kulturskribenten Anna Hellsten i *Sydsvenska Dagbladet* det utbredda hatet för ”skolgymna”. Och hon ifrågasatte kopplingen mellan å ena sidan motion och å andra sidan ”skolgymnastiken”. Hon skrev:

Saken är bara att motion inte är skolgymna. Och skolgympahatet är inte en klassfråga. Tro mig, det växer över alla klass- och utbildningsgränser. Vi möts i det, sträcker ut händer över minnen av förnedringar i längdhoppsgröpar och brännbollsuttagningar. Av de människor som är mina bästa vänner idag – samtliga välanpassade och normalviktiga – hatade alla skolidrotten. De flesta av oss har idag gymkort. De flesta tycker att det är roligt de gånger vi utnyttjar dem. Ändå vårdar vi våra gamla skitbetyg som troféer: vi som vågade vägra fysisk fostran (Hellsten, 2007).

Sannolikt fångade Hellsten väldigt många människors erfarenheter av ”skolgymna”. Samtidigt skulle säkert många hävda att den skolidrott som Hellsten beskriver har förändrats med tiden. Med åren har exempelvis hälsoaspekten kommit att betonas i allt högre utsträckning på bekostnad av tävlingsaspekten. Denna förskjutning ligger ”rätt” i tiden. Intresset för hälsofrågor har intensifierats, inte minst i takt med det ökade antalet larmrapporter. Den ökade betoningen på hälsoaspekten innebär dock inte att prestationsfixe-

ringen har minskat i betydelse, den har bara tagit sig en annan form. Och inte heller är de normer, värderingar och ideal som manifesteras i det ökade hälsointresset och i den moderna hälsoideologin utan moraliska problem.

I denna artikel kommer jag att koncentrera diskussionen kring de moraliska imperativ som finns inbyggda i den rådande hälsodiskursen. Jag kommer att inleda diskussionen med en granskning av de värderingar som finns inbyggda i de resonemang Svenskt Sportforum framför i såväl den nämnda artikeln som på deras hemsida, eftersom de resonemangen kan sägas vara representativa för den rådande hälsoideologin. Efter det kommer jag att fortsätta med en diskussion om ideologi kopplat till hälsa och folkhälsa. En aspekt som kan vara speciellt viktig att lyfta är om hälsodiskursen mer syftar till normalitet än till hälsa.

Det vidare resonemanget kommer sedan att utvecklas genom att anlägga ett moralfilosofiskt raster över diskussionen, främst utifrån John Stuart Mills antipaternalistiska princip och Harald Ofstads argumentation om föraktet för svaghet. Avslutningsvis kommer jag att tillämpa det resonemanget på ”kraven” om utökad tid till skolämnet idrott och hälsa.

Tesen jag kommer att argumentera för är att den hälsoideologi som uttrycks i den rådande hälsodiskursen, inkluderat de idéer om ”fysisk fostran” som dominerar hälsodebatten, vilar inte endast på en konservativ värdegrund utan innehåller även värderingar som kan beskrivas som fascistoida.

Hälsomanifest och klassförakt

Moralpaniken ligger nära tillhands i debatter om ”barnfetma”. I själva verket kan man lätt få intrycket av att ”barnfetma” är det främsta hotet mot såväl individer som samhälle. Exemplet Svenskt Sportforum är ett röststarkt exempel på den typen av verklighetsbeskrivning. Men vad är det för ideal som föreningen står för? Låt mig först säga något om föreningen som sådan.

Svenskt Sportforum är en branschförening ”för alla aktörer på den svenska sportmarknaden”. Föreningens huvudsakliga mål är att ”svenskarna ska bli det friskaste folket i världen” (www.svensksportforum.se). Deras strategi är att ta hjälp av idrottsstjärnor och ”eldsjälar” och genom dem ”visa på, och understryka, glädjen och lusten med sport och friluftsliv” (Ibid.) Föreningens manifest sammanfattar antagligen ganska väl vad den säger sig stå för: ”Kärleken till sport, motion och friluftsliv” (Ibid.). I manifestet uttrycks också en stark oro för att såväl vuxna som barn inte är tillräckligt fysiskt aktiva. För att motverka den påstådda fysiska inaktiviteten lyfter man fram fyra teman: ”lust och glädje, var och en på sitt sätt, barn och ungdomar samt ökad tillgänglighet”(Ibid.). Föreningen är också noga med att skilja sig från den mediekonstruerade diskursen kring hälsa och folkhälsa. De skriver bland annat:

Dagens bild av motion och hälsa i media utgörs lite förenklat till stor del av pekpinnar och bantningstips. Och det är inte underligt eftersom sanningen är att alla fakta styrker hur omfattande och farligt hälsoproblemen med ökat stillasittande och fetma verkligen är. (Ibid.).

Avståndstagandet från mediernas ”pekpinnar” och ”tips” kan naturligtvis uppfattas som sympatiskt. Men det innebär inte att föreningens egna ”pekpinnar” skulle vara mindre auktoritära i sak. Strategin är snarare att man använder sig av auktoriteter inom idrotts- och forskarvärlden för att genom det framställa den kunskap de uttrycker som ”objektiv”. Så även om Svenskt Sportforums kampanjer inte är lika aggressiva som många andra hälsokampanjer kan vara, så är dem inte heller mindre uppfodrande. Bara i deras för-

slag om att införa en timmes idrott och hälsa om dagen på skolschemat är i sig ett uppfodrande förslag. I jämförelse med ”mediernas” moraliska ”pek-pinnar” kan det verka tämligen balanserat, men bär inte desto mindre på vissa problem.

Ett sådant problem är kopplingen till klass. För även om de anser att alla bör ägna sig åt sport, motion och friluftsliv (den senare är dessutom en gammal svensk paradgren inom folkhälsovården), så betonar de att den fysiska inaktiviteten är begränsad till endast en del av befolkningen. Även om detta skulle vara en ”korrekt” beskrivning, så finns det en moralisk (och politisk) laddning i den typen av utfästelser. Något tillspetsat så kan attityden vara ett uttryck för klassförakt. Det är historiskt sett mycket sällsynt att de som definierat samhällsproblem själva har tillhört den klass som beskrivits som det främsta problemet. Rädslan för ”underklassen” är ett känt fenomen, och ett sätt att bli mindre rädd är att fostra och disciplinera ”underklassen” till att hålla värderingar och ideal som (re)produceras inom medelklassen. Denna fostran och disciplinering kan dessutom moraliskt motiveras genom att fostran och disciplineringen syftar till att skapa förutsättningar för en förbättrad livskvalitet. De ackumulativa effekterna av denna ”drillning” är att belastningen för samhället minskar. ”Ohälsosamma” livsstilar medför samhällskostnader. På så vis blir det även enkelt att framställa exempelvis ”barnfetma” som ett reellt samhällsproblem.

Nu kan man givetvis fråga sig vilka metoder som använts för att komma fram till denna uppfattning. Det visar sig att metoderna är ”de vanliga”. Och ”de vanliga” metoderna hämtas uteslutande från de medicinska, psykologiska och fysiologiska vetenskapsdisciplinerna. Det är med hjälp av dessa som man sedan ofta motiverar en ideologiskt repressiv hållning (se till exempel Markula och Pringle, 2006, s. 55 ff.) Denna ideologiska hållning är knappast unik för vår tid.

Folkhälsoideologin – från folkhemskultur till fitnesskultur

I boken *Kropp och politik* från 1995 beskriver de båda hälso- och samhällsforskarna Eva Palmblad och Bengt Erik Eriksson hälsoideologins utveckling i Sverige under 1900-talet (Palmblad och Eriksson, 1995).

Enligt författarna använde man under 1900-talet tre olika typer av social styrning med ambitionen att förbättra befolkningens hälsa: (1) administrativa styrmedel, (2) ekonomiska styrmedel och (3) informativa styrmedel.

De administrativa styrmedlen bestod främst av olika påbud eller förbud. Ekonomiska styrmedel handlade traditionellt om att föra en viss prispolitik (inte minst på alkohol och tobak) och genom skattepolitik. De informativa (eller normativa) styrmedlen kretsade oftast kring rådgivning, utbildning och just information med syftet att uppnå vissa bestämda mål (Palmblad och Eriksson, 1995, ss. 23-24.) Palmblad och Eriksson betonar samtidigt att det inte alltid finns någon tydlig rågång mellan dessa tre olika typer av sociala styrmedel. Tvärtom fungerade de många gånger samverkande. Till exempel finns det många exempel på hur man från statligt håll kombinerat en restriktiv alkoholpolitik med en omfattande informationskampanj om alkoholens skadeverkningar. Den historiska trenden, dock, är att utvecklingen kommit att i allt högre utsträckning bli mer ”informativ”. Olika typer av kampanjer, i

syfte att förbättra folkhälsan, är också ett sätt för myndigheterna att kontrollera och styra befolkningen i en viss riktning.

En vanlig uppfattning är samtidigt att de traditionella folkhälsokampanjerna i allt högre utsträckning kommit att ersättas av kommersiella intressen. Framväxten av fitnessföretagen är kanske det tydligaste exemplet. Fitnessföretagens stiliserade reklamskyltar – befolkade av kvinnors och mäns skulpterade kroppar – utlovar ett hälsosammare liv, ett liv i sundhet och skötsamhet. I den meningen påminner fitnessföretagens ideal om de folkhälsoideal som byggdes in i 1900-talets folkhemsidéologi, med den stora skillnaden att idealen kommit att bli en del av den hyperkommersiella hälsoindustrin.

Om folkhemsidéologins sundhets- och skötsamhetsideal var problematiska, så blir de knappast mindre problematiska när de kommersialiserats. Snarare tycks idealen om fysisk och moralisk styrka, om sundhet och renhet bara förstärkas med den allt aggressivare, kommersiella fitnesskulturen. Och som en del av denna idéologi finns föraktet för svaghet inbyggt. De som inte lever upp till normalitetskraven som vävs in i hälso- och fitnesskulturen riskerar att mötas av förakt, eftersom de enligt den dominerande ideologin hade kunnat göra val som man från officiellt håll anser skulle ha förbättrat deras liv. När de väljer bort detta alternativ blir de en ”belastning” för samhället.

Fitnessföretagens erbjudanden och löften om ett bättre liv implicerar emellertid krav på anpassning till vissa specifika kropps- och hälsoideal.

Med inspiration från ett Foucaultskt synsätt (se till exempel Foucault, 1987) kan man läsa såväl hälsa som fitness som sociala konstruktioner som syftar till normalitet. Distinktionen mellan hälsa och fitness försummas emellertid ofta, men är likväl inte ointressant. Filosofen Jean Baudrillard uppmärksammade den i en artikel för tjugo år sedan i franska *Libération*. Han hävdade bland annat att det vi eftersträvar inte är hälsa i första hand, utan just fitness. Det som eftersträvas, menade han, är snarare en kroppens ”hygieniska strålgång” (fitness) än kroppens ”organiska jämvikt” (hälsa) (Baudrillard, 2002, s. 11).

Förskjutningen från hälsa till fitness saknar inte filosofisk och praktisk betydelse. Inte desto mindre tenderar man att sammanblanda dessa båda begrepp, som vore det samma sak. Kommersialiseringen av hälsoidéologin kan nog sägas ha bidragit till en större lutning åt fitness, något som i sin tur har lett till att frågan om hälsa i allt högre utsträckning kommit att knytas till identitet snarare än till frågan om att vara hälsosam.

Kroppar, paternalism och fysisk fostran

Det tycks alltid ha legat i samhällets intresse att fostra sin befolkning på olika sätt. I denna ambition finns ett tydligt maktperspektiv. Man kan exempelvis föreställa sig att eliternas ”rätt” att härska över ”massorna”, genom att med olika medel styra ”massorna” åt det håll eliterna önskat, inneburet (eller skulle kunna innebära) att privilegier eliterna tillskansat sig också kan garanteras.

Medlen för kontroll och disciplinering har emellertid sett olika ut från tid till annan. Den australiensiska socialforskaren Deborah Lupton beskriver hur man i västvärlden under de senaste två seklerna sett fyra skilda regimer av folkhälsopraktiker: (a) karantänsregimen, (b) sanitetsregimen, (c) hygienregimen och (d) den ”nya” folkhälsoregimen eller ”hälsoismen” (Lupton, 1997, s. 16). Gemensamt för dessa fyra historiska regimer är att man från

”samhällets” sida avsett att dra gränser mellan geografiska platser, mellan kroppen och miljöer utanför kroppen samt mellan den egna kroppen och andras. Det som skiljt dem åt är främst en fråga om metod.

I mitten av 1800-talet, exempelvis, dominerades folkhälsoregimen av karantänsbestämmelser, detta som ett resultat av att man vid den tiden kom att uppmärksamma miljöfaktorerna i samhället. Senare under samma sekel utvecklades nya former av övervakning av befolkningen, och som ett resultat av det växte nya former fram med koncentration på folkets hygieniska status och mentala hälsa. Mot slutet av 1800-talet lades tyngdpunkten vid den personliga hygien inte minst som en följd av utvecklingen inom bakteriologin; genom detta lades samtidigt en större betoning vid utbildning för hur man – som individ – skulle ombesörja sin kropp (Ibid.)

Det som Lupton kallar den ”nya” folkhälsorörelsen är ur detta perspektiv en tämligen ny företeelse. Först under 1970-talet växte denna rörelse fram. Återigen började man betona sociala faktorer och miljöfaktorer som avgörande faktorer i människors hälsomönster (Ibid.)

Betoningen på sociala faktorer och miljöfaktorer tenderar att skapa en situation där individen blir speciellt sårbar för sociala, politiska och ideologiska påtryckningar och konstruktioner. För så länge man uppfattar att individerna kan formas av exempelvis ideologiska konstruktioner, så blir det även möjligt – och till och med moraliskt försvarbart – att faktiskt styra eller fostra befolkningen på ett sätt som gynnar vissa samhällsintressen. Dessa intressen, kan man enkelt föreställa sig, kommer främst ur elitskikten.

I den liberaldemokratiska världen har fostran av ”massorna” ofta varit paternalistiskt utformade. Inte minst gäller detta i Sverige, där paternalismen – i synnerhet genom 1900-talets folkhemsidéologi då livet skulle ”läggas tillräta” – kommit att spela en speciellt framskjuten roll (Hirdman, 1989). Men paternalismen är, som tidigare antytts, moraliskt problematiskt.

En fråga man kan ställa sig är om staten, eller någon annan offentlig institution, någonsin kan sägas ha moralisk rätt att ”ta hand om” folk genom att leda dem åt ett speciellt definierat håll.

En av de främsta kritikerna av paternalismen är den engelske 1800-talsfilosofen John Stuart Mill. I sin berömda bok *Om friheten* från 1859 – populärt kallad ”liberalismens bibel” – formulerar Mill en stark antipaternalistisk princip (Mill 1991).

Mills antipaternalistiska princip

När är det moraliskt legitimt för ett samhälle (det vill säga ett samhälles myndigheter) att ingripa i enskilda individers liv? Är det exempelvis tillåtet att åsamka sig själv skada eller har samhället en moralisk skyldighet att ingripa om individer (vare sig det är medvetet eller inte) skadar sig själva eller lever på ett sätt som leder till skada.

Dessa frågor äger givetvis moralfilosofisk relevans. Och ofta är de dessutom politiskt – och moraliskt – laddade frågor. Relevant är det även sett i ljuset av den rådande hälsodiskursen. Det är exempelvis tydligt att det finns mer eller mindre starka intressen för samhället i vid mening, att styra befolkningen utifrån föreställningar om vad som är skadliga beteenden. Men anta att någon lever på ett sätt som är uppenbart skadligt. Implicerar det att staten – eller samhället – har rätt eller skyldighet att begränsa den individens hand-

lingsutrymme? Detta är en moralisk knäckfråga. Och det är en fråga som inte minst John Stuart Mill resonerat ingående om.

I introduktionen till den engelska upplagan från 1978 identifierar filosofen Elizabeth Rapaport två typer av *skada* (harm) i Mills resonemang: (i) skada som samhället har skyldighet att skydda sina medborgare från, och (ii) skada (eller potentiell skada) som samhället bör tolerera (Rapaport, 1978, s. xvii). Distinktionen är relevant för frågan om var gränserna för den individuella friheten dras (eller bör dras) i ett liberaldemokratiskt samhälle. Samtidigt är det givetvis en ganska svårarbetad distinktion; som alltid är när man ska avgöra när samhällets auktoritet bör sluta och var individens bör ta vid. Mill har emellertid ett förslag: ”Till individen bör den sida av livet höra som huvudsakligen är av intresse för individen, till samhället den del som är av huvudsakligt intresse för samhället” (Mill, 1991, s. 83).

Även om denna princip säkert låter rimlig, så är den inte fri från vissa problem. Gränsen mellan individ och samhälle är inte alltid given. För även om man har rätt att skada sig själv, så kan denna självpåtaga skada påverka andra personer på ett skadligt sätt. Och därmed har den egna skadan (som man har rätt att åsamka sig själv) medfört en icke-vald skada för andra. Men frågan är om det är tillräckligt för att samhället ska ha moralisk rätt eller skyldighet att ingripa. Mill avfärdar den tanken. Om personen är vuxen, myndig och beslutskompetent så bör samhället inte ingripa, menar han. Ur denna uppfattning formulerar han sedan den *antipaternalistiska principen*:

Så snart en persons handlingar menligt påverkar andras intressen faller det under samhällets domvärjo, och frågan om man befrämjar den allmänna välfärden eller ej genom att ingripa i dem står öppen för diskussion. Men det finns inget rum för en sådan fråga, när en persons handlingssätt inte påverkar någon annans intressen än hans egna eller inte behöver påverka dem, såvida denne själv inte så önskar (vi förutsätter här att alla personerna i fråga är myndiga och vid sina sinnens fulla bruk). I alla sådana fall bör det råda fullständig frihet, med hänsyn till lagen och opinionen, att utföra handlingar och själv bära konsekvenserna. (Mill, 1991, s. 83-84).

Mills försvar för den individuella friheten gentemot samhällets ”rätt” att ingripa i individers liv bygger på två viktiga postulat: (i) Individens egenintresse utgår från att hon har ett större *engagemang* i sitt eget liv, och (ii) Individen har en överlägsen *kunskap* om sig själv och det som är betydelsefullt för hennes handlande (Persson, 1997, s. 10).

Egenintresset väger alltså tyngre än samhällsintresset, eftersom egenintresset är ett *direkt* intresse medan samhällsintresset är ett *indirekt* intresse. Det är en helt grundläggande distinktion i sammanhanget. Men kan det då aldrig finnas anledning för staten eller andra att faktiskt ingripa i individers liv? Jo, det finns sådana exempel, menar Mill. Han skriver:

Det är väl knappast nödvändigt att anmärka, att denna princip endast äger sin tillämpning på människor vilkas själsförmögenheter nått sin fulla mognad. Vi talar inte om barn eller om ungdomar före den åldern som lagen fastställer som myndighetsåldern. Den som ännu befinner

sig i den situationen att andra måste ta vård om dem bör skyddas mot sina egna handlingsätt lika väl som mot yttre faror. (Mill, 1991, s. 18).

Detta argument kan naturligtvis användas till stöd för att barn – men inte vuxna – bör tvingas underkasta sig sådant som (uppenbarligen) är bra för dem. Hälsoprojekt av olika slag kan naturligtvis vara sådana exempel. Men ska vi låta oss nöja med detta? Kanske inte.

Visserligen finns det paternalistiska förhållanden som är nödvändiga i någon mening, som när föräldrar agerar paternalistiskt gentemot sina barn. I själva verket skulle föräldrar som brister i sina (paternalistiska) åtaganden gentemot sina barn lätt kunna drabbas av moraliskt klander. Så även om det enligt Mills moraliska princip skulle vara rättfärdigande för samhället att tvinga barn till en hälsosammare livsstil, så undkommer man inte det mer djupliggande problemet om hur detta lätt kan bli stigmatiserande och ett sätt att "normalisera" barn utifrån mallar som den rådande trenden inom hälsovetenskapen skisserat. I själva verket kan man tolka det som skadligt att samhället – eller någon annan storhet – konstruerar sätt att normalisera individer på. Ja, det kan i sig självt åsamka individer skada, vare sig dessa individer definieras som barn eller vuxna.

Paternalismen är i detta avseende en maktteknologi, med syfte att styra befolkningen inte bara mot ett "hälsosammare" liv utan också (direkt eller indirekt) mot en ökad produktivitet, vilket antas gynna samhället i stort. I själva verket har befolkningens kroppar historiskt oftast setts som bärare av värden för det som betraktas som samhällsnyttigheter (Lupton, 1997, s. 23). Kroppar blir ur detta perspektiv verktyg för produktionen. Och mot den bakgrunden är det enkelt att föreställa sig att det ökat intresset för dem som äger produktionsmedlen, att också kontrollera de som producerar värdena.

Maktteknologierna kan nu se olika ut och även användas på olika sätt. Oberoende av teknologi, så står kroppen i centrum för denna form av styrningsmekanism.

Kroppen som subjektivt och offentligt intresse

Disciplinering av folk har oftast gått genom deras kroppar. Att den frågan därför får en speciell (moralisk) laddning är inte så konstigt. Kroppen är oundgänglig för oss. Utan våra kroppar är vi "ingenting". Det är med kroppen vi uttrycker oss, och det är också med kroppen vi ger uttryck för våra intressen, sociala bakgrund och identitet. Kroppar blir på så vis inte endast ett instrument för överlevnad och subjektiv välfärd utan också symboler för värden som går utanför kroppssfären. Det innebär också att våra kroppar blir politiska. Detta visar sig inte minst i det omvitnade stigma som finns kring vissa kropps-konstitutioner.

Det får väl anses vara allmänt känt att personers själsförmögenheter inte sällan värderas utifrån hur deras kroppar ser ut eller uppfattas av andra. Bara i detta finns en begränsning som menligt kan inverka på hur individer uppfattar omfattningen av sin egen autonomi. Detta gäller kanske inte minst personer som definieras som "överviktiga" eller "feta". Personer som definieras att tillhöra denna kategori blir antagligen bara än mer stigmatiserade genom föreställningen om att det finns kopplingar mellan kropps-konstitution och livsstil.

Hälsodiskursen, så som den framstår, tycks bara förstärka den typen av föreställningar. På vilket sätt är inte det kränkande? Dessutom uttrycker den typen av attityder och föreställningar att kroppen inte endast är av subjektivt intresse, utan i högsta grad även bär på offentliga intressen.

Det moraliska imperativet: föraktet för svaghet

Varje tids folkhälsoprojekt har burit på moraliska imperativ. Så gör såklart även dagens. Även om metoderna och strategierna sett olika ut genom tiderna, så har grundtanken bestått: Viljan att genom olika folkhälsoprojekt disciplinera medborgarna till det som ses som ett hälsosamt liv. I detta konstrueras ofta en hotbild. Och ett sätt att bekämpa hoten – oavsett vilka de är – är att underbygga hälsofrämjande aktiviteter.

Deborah Lupton menar att retoriken för hälsofrämjande aktiviteter oftast syftar till att skapa en ”positiv hälsa”, vilket vanligtvis omfattar sådant som motverkar ofärd och sjukdomar. Det handlar alltså i första hand *inte* om att bota sjukdomar (Lupton 1997, s. 51). För detta kan man identifiera olika politiska strategier. Lupton identifierar tre olika typer av sådana strategier:

(1) *Den politiskt konservativa strategin*: denna strategi har som mål att presentera hälsofrämjande aktiviteter som medel för att styra individer mot att ta ansvar för sin egen hälsa, och som en följd av detta kommer den ekonomiska belastningen på samhället att minska.

(2) *Den mer radikala strategin*: denna strategi syftar till att skapa hälsofrämjande aktiviteter för att genom dessa påverka relationerna mellan staten och medborgarna, där de hälsofrämjande aktiviteterna blir ett sätt att undkomma institutionaliserade medicinska former av omsorg.

(3) *Den mest radikala strategin*: denna strategi innefattar att hälsofrämjande aktiviteter är ett medel för stora sociala förändringar, exempelvis genom att ge medborgarna ”egenmakt” att tillsammans med andra utmana staten.

Det är, enbart utifrån dessa tre exempel på politiska strategier, lätt att se att hälsofrågor i högsta grad är politiska. I själva verket finns det politisk-filosofiska konflikter inbyggda i det som har med folkhälsa att göra. Paternalistiska ideologier kan stå mot deltagande ideologier, individualistiska kan stå mot kollektivistiska, konservativa mot reformistiska och (ny)liberala mot radikalt pluralistiska (Lupton, 1997, s. 52).

Var någonstans på denna politisk-filosofiska karta står den moderna folkhälsoideologin?

Någon politisk radikalitet är svår att finna. Snarare kan man se hur den moderna folkhälsoideologin bär på tydliga drag av paternalism, individualism och liberalkonservatism. Borta är förvisso de militaristiskt präglade kollektivrörelserna. Därmed inte sagt att kollektivismen är helt död. Den har bara bytt skepnad, och kallas individualism. Genom denna förskjutning läggs även större tyngdpunkt vid de individuella valmöjligheterna, vare sig dessa är fiktiva eller reella – och denna förskjutning, kommer jag snart att försöka visa, öppnar för en föraktets moral.

Föraktets moral

Jag påstod inledningsvis att den rådande hälso- och folkhälsoideologin bär på stråk av förakt för svaghet. Och förakt för svaghet är en attityd som vilar på en fascistoid värdegrund. Utifrån argumentet att hälsodiskursen inrymmer värderingar som syftar till normalitet och därmed avvikelse, så finns det stöd för påståendet att hälsoideologin bär på just fascistoida drag. Innan jag fördjupar mig i detta påstående kan det finnas anledning att först föra ett resonemang kring dem politisk-filosofiska grunden för det påståendet.

Frågan om huruvida liberaldemokratiska stater överhuvudtaget bär på drag av ”fascism” kan i sig vara okontroversiell. Associationerna till framför allt 1900-talets totalitära ideologibyggen (nazismen, fascismen och stalinismen) är förmodligen det som först kommer för en. Och att likna tendenser, ideologiska utvecklingar och attityder i ”hyggliga” liberaldemokratiska stater med den typen av auktoritära stats- och ideologibyggen, kan naturligtvis uppfattas som övermaga och oanständigt. Men liberaldemokratiska stater är nu en gång för alla inte vaccinerade mot totalitarism. Det finns alltför många exempel på det för att man skulle kunna hävda en sådan sak med hedern i behåll. Det i Sverige kanske främsta exemplet är tvångssteriliseringsskampanjen som man från offentligt håll drev från mitten av 1900-talet och ända fram till 1960-talet, och som ledde till att drygt 60 000 människor (främst kvinnor ur arbetarklass) tvingades underkasta sig sterilisering (se till exempel Runcis 1998). Ändå var Sverige ett demokratiskt land. Detta är som sagt bara ett – men kanske också det grövsta exemplet från svensk horisont.

Föraktet för svaghet har naturligtvis också granskats filosofiskt. Ett berömt exempel var när den norske filosofen Harald Ofstad 1972 utkom med boken *Vår förakt för svaghet* (Ofstad 1989). Boken är en systematisk kartläggning och vidräkning över hur såväl nazistiska som fascistiska värderingar har genomslag i demokratiska samhällen. Ofstads huvudpoäng är just att ”föraktet för svaghet” – en av fascismens absoluta grundvärden – också finns i demokratier. Men vad betyder då detta? Hur ser innehållet i denna värdering ut?

Till att börja med kan man konstatera att föraktet för svaghet kan ta sig olika uttryck, och det kan vara mer eller mindre subtilt. I ett samhälle i avsaknad av offentliga politisk-ideologiska konflikter – det vill säga ett samhälle som saknar ideologisk ”utsida” och där alla konflikter är inordnade i den dominerande och hegemoniska politiska ideologin och kulturen – saknas det även tydliga motideologier som skulle kunna ha utmanat den rådande (politiska och ideologiska) ordningen. Dagens dominerande ideologi utgörs av liberal demokrati, det vill säga ”segraren” efter 1900-talets ideologiska strider.

Men. Bara för att det i princip saknas offentliga ideologiska stridigheter (åtminstone grundläggande sådana) implicerar inte att det inte skulle finnas ideologiska konfliktytor. Inte desto mindre är det inte svårt att se att den liberaldemokratiska hegemonin har placerat individualismen i centrum, och på ett sätt som kan liknas vid en modern totalitarism. Individens ansvar (inför sig själv och andra) utgör i denna mening individualismens moraliska credo.

Den individualistiska ideologin gör emellertid inte alla till ”vinnare”. Fortfarande finns det ett samhälle. I detta samhälle finns det såväl ”vinnare” som ”förlorare”, åtminstone sett till olikheter i möjligheter att få leva sitt liv efter eget intresse. I själva verket är dikotomin mellan ”vinnare” och ”förlorare” speciellt stark i just liberaldemokratiska samhällen.

En av det liberaldemokratiska samhällets grundbultar är principen om lika möjligheter. I en mycket sträng formell mening har alla lika möjligheter. Varje erkänd medborgare i detta samhälle har exempelvis formellt rätt till det bästa samhället har att erbjuda. Samtidigt kan man anta att de reella hindren eller förutsättningarna är mer betydelsefulla i ett sådant samhälle. Men så länge som betoningen ligger på de formella möjligheterna, så innebär detta att de som inte tillhör "vinnarna" kommer att hamna i ett sämre utgångsläge än vad de hade gjort om inte den liberala myten om lika möjligheter inte hade existerat. Konsekvensen av detta är att om man inte lyckas efterleva det samhället trots allt önskar av sina medborgare, det vill säga om man hamnar bland "förlorarna", så står man ensam med enbart sig själv att skylla. Det gör den liberaldemokratiska ordningen speciellt problematisk om betoningen på individens ansvar blir alltför stark.

Hur hänger då detta politisk-filosofiska resonemang ihop med tanken om förakt för svaghet?

Jo. Som en konsekvens av den dominerande ideologins innehåll och in-neboende myter, skapas utrymme att förakta dem som inte lyckas leva upp till de normer och ideal som är inskrivna i den politiska kulturen. Om idealet utgörs av "skötsamma" och "duktiga" medborgare, och om man inte lyckas skapa sig ett liv som når upp till den ytterst godtyckliga men kulturellt specifika kategorisering, riskerar man att utsättas för förakt. Man har blivit "svag" – och det oberoende av anledning. Man har ju, enligt den rådande ideologin, haft formell möjlighet att bli en "vinnare".

Om man nu binder samman detta resonemang med ett tidigare resonemang, nämligen det om att den rådande hälsoideologin är en del av en liberalkonservativ ideologi, så innebär detta att precis den ideologin krattar manegen för att också förakta svaghet, förkroppsligat i kategorin "svaga människor". Detta har antagligen stor betydelse för vilka attityder man sedan hyser gentemot olika "typer" av människor.

Nu kan man givetvis fråga sig varför man alls ska ha en åsikt över hur människor lever sina liv, så länge som individerna själva anser att det är ett liv värt att leva. Men uppenbarligen anser man från samhälleligt håll – liksom från kommersiellt håll – att det finnas sådana anledningar. Och det finns en (enkel) logik också i det, skulle man kunna tillägga. Såväl stat som kapital har intresse av att hålla befolkningen i god form. Det är ju på det viset – skulle man möjligen lite sarkastiskt kunna hävda – som man skapar effektiva produktionsenheter, skatteintäkter och vinster för samhället i stort. På så vis finns det också ett offentligt intresse av att slå vakt om en prestationsfixerad kultur, där beundran för "vinnare" utgör en viktig ingrediens (inte minst ser man detta i tidningarnas hyllningsreportage om personer som lyckats banta ner sina kroppar efter att ha "lidit" av fetma).

Denna logik hänger dessutom samman med tanken om att skapa (positiva) förebilder. För att kort återvända till exemplet jag inledde artikeln med, om hur föreningen Svenskt Sportforum arbetar med hälsofrågor, så är det just "behovet" av förebilder som de framhäver.

Men är det då moraliskt suspekt att hysa beundran för enskilda personer? Naturligtvis inte. Visst kan det finnas skäl att beundra personer, även om det skulle visa sig att grunden för beundran utgår från en minimal ansträngning eller är ett resultat av faktorer som ligger bortom individens kontroll. Man kan uttrycka det också på ett annat sätt. Att hysa beundran för X implicerar inte att man hyser förakt för Y; inte med nödvändighet, åtminsto-

ne. Tvärtom är det ju tänkbart – för att inte säga fullt möjligt – att man faktiskt hyser en större beundran för ”förlorarna”: för bantningsvägrarna, för dem som vägrar fysisk fostran, för dem som blundar när de passerar fitnesscentret – ja, för ”rebellerna”; de som visar att en annan värld är möjlig. Därmed inte sagt att man undkommit den i grunden socialt konstruerade och fiktiva polariseringen mellan ”vinnare” och ”förlorare”.

Visserligen föreskriver inte diskursen att de avvikande inte skulle vara till någon nytta alls för samhället, däremot att de skulle kunna vara mer nytta, mer effektiva och på så vis bättre samhällsmedborgare. I ”avvikelsen” bor nämligen alltid risken att de ska bli ”kostsamma” för samhället. Skulden för detta läggs vanligtvis på individerna (även om det emellanåt hänvisas till ”klass”). Och om det handlar om barn läggs skulden på barnens föräldrar – inte på samhällets offentliga värderingar eller på de ekonomiska och sociala strukturerna. Den moraliskt tvivelaktiga förskjutningen från samhällsnivå till individnivå i detta avseende, märks också i förslagen på ”lösningar” på ”folkhälsoproblemen”. Ett sådant är exempelvis det om ökad idrottsundervisning i skolan. Det är individernas preferenser och kroppar som i första hand ska ”korrigeras”, inte samhällets. Genom denna förskjutning undkommer de som befinner sig i maktposition att definiera hur det goda livet och den goda människan ser ut kritik. I grunden är denna hållning i högsta grad ”samhällsbevarande”. Dessutom, genom att lägga ansvaret på individnivå slipper man även från officiellt håll att tackla de inneboende problem som kommer med förslaget om ökad idrottsundervisning.

Idrott och hälsa som disciplineringsinstrument

Skolämnet idrott och hälsa har inneboende problem som (möjligen) andra skolämnen saknar. Jag tänker här begränsa mig till fyra argument: offentlighetsargumentet, kroppsargumentet, normalitetsargumentet och målgruppsargumentet.

(1) *Offentlighetsargumentet* säger oss att ämnet präglas av det kan man benämna som ”kollektivistisk offentlighet”. Det som sker under idrottslektionerna sker i det offentliga (obarmhärtiga) ljus. Deltagarna, det vill säga såväl elever som lärare, blir varandras övervakare. ”Alla” kan se vad andra kan åstadkomma. Alla kan – så att säga – se om någon inte lyckas ta sig över plinten. På så vis blir det också lättare för eleverna att bedöma varandras prestationer. I andra ämnen kan eleverna ”gömma undan” sina prestationer för varandra. Så kan exempelvis elever som är ”svaga” i matematik undanhålla sina betyg för klasskamraterna, och istället själva konstruera den bild de önskar visa upp inför dem.

(2) Det andra argumentet, *kroppsargumentet*, utgår från förutsättningen att idrottslektioner består av kroppar (och personer) i rörelse. Kroppar är en konstruktion, formade av biologiska, fysiologiska, kulturella och sociala faktorer. Kropparna saknar inte politisk och moralisk laddning. Långt därifrån. Eftersom kroppar nu är det man (först) ser hos en person, och dessutom är en oundgänglig del av personen så kan man ifrågasätta om det egentligen finns någon tydlig gräns mellan kropp och person. Om detta är resultatet så är det också rimligt att anta att ett ämne som idrott och hälsa de facto är ett betydligt mer problematiskt ämne än övriga ämnen i skolan.

(3) Det tredje argumentet, *normalitetsargumentet*, utgår från en idé jag tidigare diskuterat: nämligen att den fysiska fostran som ryms inom skolämnet idrott och hälsa manifesterar normalisering och ”av-individualisering”.

(4) Det fjärde argumentet, *målgruppsargumentet*, syftar här till frågan om för vem skolidrotten egentligen är till för. För de elever som är föreningsaktiva (alltså föreningsidrottare), så är det förmodligen en sämre utbildning de får i skolan än i sina föreningar (där de dessutom själva valt sport). Och för de elever som aktivt valt bort föreningsidrott – och kanske istället ägnar sig åt spontanidrott eller ingen idrott alls – saknar möjligen också intresse för skolidrotten. Studier har visat att de elever som inte har stor erfarenhet av idrottsrörelsen kommer i kläm inom skolidrotten (se till exempel Redelius 2004). Kort sagt: Vems preferenser är det egentligen som tillfredsställs?

Det givna motargumentet till målgruppsargumentet är naturligtvis att hävda att det, egentligen, spelar mindre roll hur målgruppen ser ut. Det centrala är att skolidrotten når alla barn, och det är också ett argument som ibland används för att ha kvar det på skolschemat.

Detta är naturligtvis ett argument som är lätt att förstå. Men argumentet saknar knappast problem. I själva verket är kanske problemet just att ämnet avser att nå *alla* – även dem som inte önskar att bli underställda tvånget till fysisk fostran.

Nu skulle man enkelt kunna invända mot detta argument med att detta gäller alla skolämnena. Så länge som det finns skolplikt så tvingas också barn att underkasta sig skoltvånget – vare sig de vill det eller inte. Så varför skulle just skolans idrottsundervisning vara så mycket värre – om man nu anser det – jämfört med andra ämnen. Ja, ett argument – förutom de argument jag hittills redogjort för – är att tvångsaspekten förstärks genom skolidrotten. Det är i skolidrottsmiljön som tvånget blir som tydligast, även för dem som väljer att vara fysiskt frånvarande från de lektionerna.

Låt oss till exempel föreställa oss en person som i likhet med kulturskribenten Anna Hellsten, vars krönika jag citerade ur inledningsvis, vägrar fysisk fostran. Detta skulle kunna vara ett sätt att undkomma den rådande hälsoideologin. Men eftersom denna ideologi saknar ”utsida” så blir det ändå inte möjligt. För att undkomma fostran så tvingas eleven att mentalt anpassa sig till förekomsten av skolidrott – och detta implicerar i sig en tankemässig upptagenhet (inte sällan omsatt i ångest) kring *ämnet som sådant*.

Inte desto mindre kan en vägran av ”fysisk fostran” tolkas som en (omedveten eller icke-intentionell) motståndshandling riktad mot den medelklassigt färgade hälsokulturen som inte minst skolan är en bärare av. (Vägran skulle i sådana fall bara vara ett av många tänkbara uttryck för motstånd. Andra exempel på motstånd kan vara förstörelse av byggnader, hot mot lärare och annan personal, ”missbruk” av alkohol och droger, självsvalt, och så vidare.)

Ett problem, dock, är att motståndet blir en del av den ”förtryckande” kulturen. Själva tankearbetet som många lägger på att undkomma skolans fysiska fostran blir i själva verket bara ytterligare ett exempel på hur muren kring ”skolfängelset” blir högre. Och den blir knappast heller lägre med tanke på att personen – som med sin kropp vägrar att delta i förstärkandet av skoltvånget – dessutom måste vara beredd på att ta bestraffningen av sitt val.

Detta uppfattas, kanske av de flesta, som rättvist – med tanke på att det i fostran till att bli en god, skötsam medborgare finns en idé om individuell

ansvar. Men problemet är bara hur omfattande det ansvaret moraliskt kan vara när förutsättningarna för att göra valet vilar på tvång.

För att summera argumentationen till det ofta förekommande förslaget med att öka antalet timmar för skolämnet idrott och hälsa som ett sätt att komma åt ”barnfetma”, så kan man säga att tvånget att inordna sig i utbildningsindustrin möjligen bara förstärks inom skolidrotten. Och detta torde även vara ett problem för försvararna av den rådande hälsoideologin, då en sådan strategi lätt kan vara kontraproduktiv.

Slutord

Den officiella retoriken kring hälsa och folkhälsa, och kring fetma och barnfetma utgår från en standardiserad norm om hur kroppar bör se ut i västvärlden. Men inte endast det. Det handlar även om hur människor bör bete sig för att kunna räknas som ”vinnare” i detta samhälle. Normerna styrs emellertid av medelklassvärderingar, värderingar som format skolan, utbildningsväsendet, näringslivet och politiken. Nu svarar visserligen anhängarna av ”mer” fysisk fostran att det inte är ”de feta” som man önskar förintade, utan ”fetman”.

Spontant skulle detta vara ett argument som man lätt skulle kunna sympatisera med. Problemet är bara att ”fetma” är en abstraktion och en kulturell konstruktion. När sedan denna konstruktion binds vid faktiska kroppar och personer så upphör ”fetman” att vara en abstraktion. Istället blir den en integrerad del av människors kroppar, ”feta” människors kroppar.

Följaktligen är inte problemet ”fetma” utan just ”feta personer”. Om man önskar göra sig av med ”fetmaproblemet” måste man alltså göra sig av med kategorin ”feta personer”. Detta kan göras genom att få folk att underkasta sig olika typer av hälsoprojekt. Det finns en obönhörlig logik i detta. För så snart ”fetman” är eliminerad så finns inte heller identiteten ”den feta personen”, utan en annan medborgare: den ”normala”, ”sunda”, ”hälsosamma” medborgaren; idealmedborgaren, framskriven som en ”humanistisk” åtgärd som sedan kan exploateras av såväl stat som kapital – ”för allas bästa”.

Referenser

- Baudrillard, Jean (2002). *We are all transsexuals now. Screened out*. London och New York: Verso.
- Bentham, Jeremy (2002 [1791]). *Panopticon: En ny princip för inrättningar där personer övervakas*. Nora: Nya Doxa.
- Dagens Nyheter: "Forskare sågar krav på mer skolidrott, 18/7 2007.
- Elm, Klas. *et al* (2007). Mer idrott i skolan mot ökad barnfetma. *Dagens Nyheter* 18/7.
- Foucault, Michel (1987 [1974]). *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv förlag.
- Hellsten, Anna (2007). Förnedring i hoppgruppen. *Sydsvenska Dagbladet*, 19/7.
- Hirdman, Yvonne (1989). *Att lägga livet till rätta – en studie i svensk folkhemspolitik* Stockholm: Carlssons.
- Lupton, Deborah (1997). *The imperative of health: Public health and the regulated body*. London: SAGE Publications.
- Markula, Pirkko & Richard Pringle (2006). *Foucault, sport and exercise: Knowledge and transforming the self*. London och New York: Routledge.
- Mill, John Stuart (1991 [1859]). *Om friheten*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ofstad, Harald (1989 [1972]). *Our contempt of weakness: Nazi norms and values – and our own*. Göteborg: Almqvist & Wiksell International.
- Palmblad, Eva. & Eriksson, Bengt Erik (1995). *Kropp och politik: Hälsoupplýsning som samhällsspegel*. Stockholm: Carlssons.
- Persson, Ingmar (1998). Mills distinktion mellan frihet i första person och andra. *Tidskrift för politisk filosofi*, nr. 3.
- Rapaport, Elizabeth (1978). "Editor's Introduction", *On liberty*, E. Rapaport (Red.), Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing.
- Redelius, Karin. (2004). Vilka är vinnare och förlorare i ämnet idrott och hälsa? *Svensk Idrottsforskning* nr. 4.
- Runcis, Maija (1998). *Steriliseringar i folkhemmet*. Stockholm: Ordfront.
- Social- och sjukvårdsministeriet.
<http://www.stm.fi/Resource.phx/sve/ansva/inter/who/index.htm>.
- Svenskt Sportforum. www.svensktsportforum.se